

DVOJAKÁ INTERPRETÁCIA PYRRHÓNOVEJ TÉZY

ὁ μᾶλλον („nie skôr“)

ANDREJ KALAŠ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

The author in his report aims to propose two possible readings and consequently interpretations of the famous Pyrrho's sceptical thesis recorded by Aristocles in Eusebius' Praeparatio Evangelica XIV.18.3.5-4.1. The two readings are based on different translation of connection ἢ meaning either „or“ or „than“. There are both advantages and difficulties of either readings of the relevant Pyrrho's text discussed here.

Vo svojom príspevku vám chcem priblížiť zlomok z filozofického myslenia jedného z prvých helenistických filozofov, filozofa Pyrrhóna z Elidy (360-270 pr. Kr.).

Tento filozof stojí naozaj na samom prahu helenistickej doby a nielen svojou filozofiou, ale aj spôsobom života predznamenáva niektoré stránky nového spôsobu filozofovania, ktoré sa naplno rozvinuli v helenistickom období. Už sám strohý biografický fakt z jeho života, totiž skutočnosť, že nasledoval svojho učiteľa Anaxarcha na vojenskej výprave Alexandra Veľkého až do ďalekej Indie, dáva tušiť, že v jeho filozofii sa budú objavovať akési prvky východnej múdrosti. Na tento dôležitý prejav helenistického synkretizmu v Pyrrhónovom živote upozorňuje Diogenes Laertský, ktorý nazýva východnú múdrosť „najvznešenejším spôsobom filozofovania“ (*γεναιότατα φιλοσοφῆσαι*) a uvádza, že si ju Pyrrhón osvojil pri stretnutiach s indickými gymnosofistami a mágmami (D.L. IX 61). Ďalším typickým helenistickým aspektom Pyrrhónovej osobnosti bol jeho životný postoj neotrasiteľnosti (*ἀταραξία*), ktorý sa stáva univerzálnou filozofickou hodnotou helenistického mudrca bez ohľadu na jeho filozofickú orientáciu (stoik, skeptik, epikúrovec). Veľa biografických historiek zachytávajúcích Pyrrhónov osobnostný profil naozaj poukazuje na túto – jednu z konštitutívnych stránok – helenistického filozofického ideálu.¹

Témou môjho príspevku však nebudú ani filozofické aspekty Pyrrhónovej biografic, ani možné zdroje jeho skepticizmu, medzi ktorými je indická múdrosť pravdepodobne len jednou z možných inšpirácií. Namiesto všeobecných úvah o povahe Pyrrhónovej filozofie budem veľmi konkrétne. Pokúsím sa vám predstaviť jednu z najznámejších a azda aj najdôležitejších téz raného pyrrhónizmu, totiž jeho výrok, ktorý sa začína gréckymi slovami *ὁ μᾶλλον*, čo v preklade znamená „nie viac“ alebo presnejšie „nie väčšmi“. Skôr ako ju uvedieme a poukážeme na možnosť jej dvojakej interpretácie, dovoľím si vás, vážené publikum, aspoň stručne uviesť do kontextu pyrrhónskeho zlomku cirkevného spisovateľa Eusebia, v ktorom sa tento „úlomok“ Pyrrhónovho filozofického myslenia nachádza.

Eusebiov zlomok, ktorý je azda naším najvýznamnejším a historicko-filozoficky najdôveryhodnejším fragmentom raného pyrrhónizmu vôbec, nám zachytáva, odvolávajúc sa na autoritu akéhosi peripatetického historika filozofie Aristokla, Pyrrhónov návod, ako sa stať šťastným.² Predpokladom pre to je podľa Pyrrhóna správne si odpovedať na tri kľúčové otázky týkajúce sa sveta a človeka v ňom: prvá sa týka toho, aká je povaha vecí, druhá je zameraná na to, akým spôsobom sa máme voči nim správať, a tretia sa týka (etických) dôsledkov, ktoré vzniknú pre tých, čo sa budú takto správať. Kompletný Eusebiov zlomok uvádza v origináli spolu s naším – historicky prvým - slovenským prekladom:³

Ἀναγκαίως δ' ἔχει πρὸ παντός διασκέψασθαι περὶ τῆς ἡμῶν αὐτῶν γνώσεως· εἰ γὰρ αὐτὸ μηδὲν πεφύκαμεν γνωρίζειν, οὐδὲν ἔτι δεῖ περὶ τῶν ἄλλων σκοπεῖν. ἐγένοντο μὲν οὖν καὶ τῶν πάλαι τινές οἱ ἀφέντες τήνδε τὴν φωνήν, οἷς ἀντείρηκεν Ἀριστοτέλης. ἴσχυσε μὲν τοιαῦτα λέγων καὶ Πύρρων ὁ Ἡλείος· ἀλλ' αὐτὸς μὲν οὐδὲν ἐν γραφῇ καταλέλοιπεν, ὁ δὲ γε μαθητῆς αὐτοῦ Τίμων φησὶ δεῖν τὸν μέλλοντα εὐδαιμονήσειν εἰς τρία ταῦτα βλέπειν· πρῶτον μὲν, ὅποια πέφυκε τὰ πράγματα· δεύτερον δέ, τίνα χρῆ τρόπον ἡμᾶς πρὸς αὐτὰ διακείσθαι· τελευταῖον δέ, τί περιέσται τοῖς οὕτως ἔχουσι. τὰ μὲν οὖν πράγματά φησιν αὐτὸν ἀποφαινέιν ἐπ' ἴσης ἀδιάφορα καὶ ἀστάθμητα καὶ ἀνεπίκριτα, διὰ τοῦτο μήτε τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν μήτε τὰς δόξας ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι. διὰ τοῦτο οὖν μηδὲ πιστεῦειν αὐταῖς δεῖν, ἀλλ' ἀδοξάστους καὶ ἀκλινεῖς καὶ ἀκραδάντους εἶναι, περὶ ἑνὸς ἑκάστου λέγοντας ὅτι οὐ μᾶλλον ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν ἢ οὔτε ἔστιν ἢ οὔτε ἔστιν ἢ οὔτε οὐκ ἔστιν. τοῖς μέντοι γε διακειμένοις οὕτω περιέσεσθαι Τίμων φησὶ πρῶτον μὲν ἀφασίαν, ἔπειτα δ' ἀταραξίαν, Αἰνησιόδημος δ' ἠδονήν.

Odpoveďou na prvú otázku je konštatovanie, že veci sú celkom rovnako nerozlišiteľné, nemerateľné a nerozhodnuteľné: z tejto ontologickej povahy bytia potom Pyrrhónovi vyplýva úplná kognitívna inkompetencia našich zmyslov, ako aj názorov. Naším postojom voči veciam má byť preto úplná rezignácia na možnosť poznania vôbec: máme byť bez názoru, neprikláňať sa ani na jednu stranu a byť neotrasiteľní. Práve na tomto mieste uvádza Pyrrhón tézu *οὐ μᾶλλον*, ktorá je pri oboch interpretáciách, ktorými sa budeme zaoberať nižšie, akýmsi agnostickým návodom zdržania sa úsudku. Praktickým dôsledkom takéhoto epistemologického postoja a zároveň odpoveďou na tretí bod Pyrrhónovho návodu na šťastie je spočiatku stav zmlknutia v reči, potom však neotrasiteľnosť (*ἀταραξία*).

Text, ktorý bezprostredne predchádza analyzovanej téze (v gréckom texte zvýraznenej podčiarknutím) a ktorý je odpoveďou na druhú položenú otázku hovorí:

Pred všetkým ostatným je nevyhnutné skúmať našu vlastnú schopnosť poznať: ak totiž nič nie sme schopní poznať, už nie je potrebné skúmať nič ďalšie. Aj medzi dávnymi filozofmi boli niektorí, ktorí mali takýto názor a ktorým odporoval Aristoteles. Takéto názory hlásal neochvejne aj Pyrrhón z Elidy, ale sám nič v prítomnej podobe nezanechal. Jeho žiak Timón však vraví, že ten, kto hodlá byť blaženým, musí hľadať na tri veci: po prvé, aká je prirodzenosť vecí, po druhé, akým spôsobom sa máme voči nim správať a napokon, aký následok vyplynie pre tých, ktorí sa takto budú správať. O veciach však (Pyrrhón), ako hovorí (Timón), vyjavuje, že sú celkom rovnako nerozlišiteľné, nemerateľné a nerozhodnuteľné. Preto vraj ani naše zmysly, ani názory ani nehororia pravdu, ani na nemýlia. Preto im vraj nemožno ani veriť, ale máme byť bez názoru, neprikláňať sa ani na jednu stranu a byť neotrasiteľní. O každej jednej veci máme hovoriť, že *nie skôr je, ako nie je (B1) ani, ďalej, že nie skôr je, ako že aj je, aj nie je (B2), a napokon, že nie skôr je, ako že ani nie je ani nie nie je (B3)*. Pochopiteľne pre tých, ktorí sa takto správajú, vraví Timón, vyplynie ako následok spočiatku zmlknutie v reči, potom však neotrasiteľnosť... Eusebius, *Præp. Ev. XIV* 18, 2-4

διὰ τοῦτο (sc. μήτε τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν μήτε τὰς δόξας ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι) οὖν μηδὲ πιστεῦειν αὐταῖς δεῖν, ἀλλ' ἀδοξάστους καὶ ἀκλινεῖς καὶ ἀκραδάντους εἶναι, περὶ ἑνὸς ἑκάστου λέγοντας ὅτι οὐ μᾶλλον ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν ἢ καὶ ἔστι καὶ οὐκ ἔστιν ἢ οὔτε ἔστιν οὔτε οὐκ ἔστιν.

Preto (sc. že naše zmysly ani názory nehororia ani pravdu, ani sa nemýlia) im vraj nemožno ani veriť, ale máme byť bez názoru, neprikláňať sa ani na jednu stranu a byť neotrasiteľní a o každej jednej veci hovoriť, že...

Kľúčom k rozlíšeniu dvoch interpretačných alternatív analyzovanej tézy je dvojaký možný význam gréckeho slova ἢ, na druhom a treťom mieste jeho výskytu v analyzovanom gréckom texte. Na prvom mieste jeho výskytu, teda v časti *οὐ μᾶλλον ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν* je prípustný len jeden význam tohto slova: *než, ako*, na nasledujúcich dvoch miestach sú prípustné dva jeho možné významy: 1. *alebo 2. než, ako*. Otvárajú sa nám tak nielen dve gramaticky prípustné prekladové alternatívy, ale zároveň aj dve filozoficky možné interpretačné možnosti analyzovaného gréckeho textu, ktoré označíme ako variant A a variant B:

A: *O každej jednej veci máme hovoriť, že nie skôr je, ako nie je (A1), alebo že aj je aj nie je (A2), alebo že ani nie je ani nie nie je (A3).*

B: *O každej jednej veci máme hovoriť, že nie skôr je, ako nie je (B1) ani, ďalej, že nie skôr je, ako že aj je aj nie je (B2), a napokon, že nie skôr je, ako že ani nie je ani nie nie je (B3).*

V prípade A sa hovorí, že ak chceme byť blažení (v texte vyššie), máme o každej jednej veci hovoriť tak, že si vyberieme z troch možností: alebo tvrdíme, že nie skôr (*οὐ μᾶλλον*) je ako (*ἢ*) nie je (A1), alebo (*ἢ*) tvrdíme, že aj je, aj nie je (A2), alebo (*ἢ*) napokon povieme, že ani nie je, ani nie nie je (A3). Kým prvá časť trojitej disjunkcie (A1) podľa nášho názoru nevyjadruje nič iné len agnostický postoj o nemožnosti poznania: tvrdenie nemá väčšiu „kognitívnu“ hodnotu ako jeho negácia, zvyšné dve časti disjunkcie (A2, A3) sú konjunkciami dvoch protikladných tvrdení (logický spor!), pričom druhá disjunkcia (A3) je navyše ako celok negovaná.

Prekladová alternatíva A, ktorá je oproti gramaticky „krkolomnej“ – stále však syntakticky prípustnej - alternatíve B jazykovo prirodzenejšia, je teda najpravdepodobnejšie vyjadrením nemožnosti poznania (A1) spojenej s popretím zákona negovania sporu (A2, A3).⁴ Voči tejto interpretačnej alternatíve však možno vzniesť niekoľko námietok. Uvedme aspoň tie najzávažnejšie z nich.

Agnostickej intencii prvej časti (A1) analyzovanej tézy *οὐ μᾶλλον* totiž odporuje skutočnosť, že v častiach A2 a A3 autor tézy pripúšťa, že o každej veci možno vysloviť až dve (ak sú časti A2 a A3 spojené nevylučujúcou disjunkciou) pozitívne tvrdenia. Brunshwig zasa uvádza, že určitým problémom pri A interpretácii Pyrrhónovej tézy *οὐ μᾶλλον* je fakt, že Pyrrhón na konci Aristoklovho zlomku zdôrazňuje stav zmlknutia v reči (*ἀφασία*), ktorý je predstupňom neotrasiteľnosti (*ἀταραξία*) ako výsledku, ktorý sa dostaví u tých, ktorí zachovávajú postoj *οὐ μᾶλλον* vo vzťahu k veciam: podľa tohto bádateľa totiž stav zmlknutia (*ἀφασία*) vylučuje tvrdenie protikladných konjunkcií, akými sú tvrdenia A2 a A3 a tým skôr (*a fortiori*) separované tvrdenia každej z ich zložiek, čo je zahrnuté v tvrdení konjunkcie ako takej.⁵

Skôr ako prejdeme k druhej možnej interpretácii tézy *ού μᾶλλον*, dovoľujeme si uviesť zaujímavú hypotézu bádateľa Brunschwiga o tom, že Pyrrhón svojou tézou - ak predpokladáme správnosť interpretácie A - celkom vedome reagoval na Aristotelovu výzvu všetkým tým, ktorí popierajú zákon negácie sporu.⁶ Aristoteles sa totiž v Metafyzike takéhoto človeka s počudovaním ironicky pýta, prečo kráča do Megary a nezostane v pokoji domnievajúci sa, že kráča, alebo prečo sa hneď zrúna nevrhne do studne alebo do priepasti, ak sa mu naskytne taká možnosť, ale zjavne sa tomu vyhýba, akoby si nemyslel, že padnúť tam je rovnako dobré aj nie dobré.⁷ Hypotézu, že Pyrrhón svojou tézou *ού μᾶλλον* naozaj priamo reaguje na Aristotelove myšlienky v štvrtej knihe Metafyziky, podporuje podľa tohto autora štruktúrna aj syntaktická podobnosť Pyrrhónovej tézy s nasledujúcim Aristotelovým textom zo štvrtej knihy Metafyziky:

ἄμα δὲ φανερόν ὅτι περὶ οὐδενός ἐστι πρὸς τοῦτον ἢ σκέψις· οὐδὲν γὰρ λέγει. οὔτε γὰρ οὕτως οὔτ' οὐχ οὕτως λέγει. ἀλλ' οὕτως τε καὶ οὐχ οὕτως· καὶ πάλιν γε ταῦτα ἀπόφησιν ἄμφω, ὅτι οὔτ' οὕτως οὔτε οὐχ οὕτως· εἰ γὰρ μή, ἢ ἢ ἂν τὴν εἴη ὠριζόμενον.

Tiež je zrejmé, že s takýmto človekom nemožno uvažovať o ničom, pretože nič nevrdí. Hovorí totiž, že vec⁸ sa nemá ani takto, ani sa nemá nie takto (C1), ale že sa má takto a tiež nie takto (C2); potom však obe tieto tvrdenia⁹ popiera (keď vraví),¹⁰ že vec sa nemá ani takto ani sa nemá nie takto (C3). Keby totiž tak nehovoril, bolo by tu už niečo vymedzené. Aristoteles, *Met. IV, 1008a 30-34*

Ak porovnáme Aristotelov text s formuláciou Pyrrhónovej tézy interpretovanou prvým spôsobom *ού μᾶλλον*, nápadná štruktúrna podobnosť sa objaví predovšetkým medzi časťami A2 a C2 a tiež A3 a C3. V prípade nášho spôsobu prekladu možno konštatovať štruktúrnú podobnosť aj medzi časťami C1 a A3, ktoré obe sú negáciami konjunkcie A2.

Prekladový variant B (pozri vyššie) predpokladá jednak to, že grécke slovíčko *ἢ* prekladáme slovenským porovnávacím výrazom *než*, ako, jednak to, že pred oboma týmito jeho výskytmi predpokladáme jazykovú elipsu, teda vynechanie tézy (o každej jednej veci máme hovoriť), že nie skôr je... (περὶ ἐνός ἐκάστου λέγοντας ὅτι *ού μᾶλλον ἔστιν*) zo začiatku súvetia. V záujme väčšej zrozumiteľnosti tieto vynechané časti gréckeho textu v slovenskom preklade dopĺňame, hoci možno na úkor uhladenosti a elegantnosti vyznenia prekladu.

V prekladovom variante B, ktorý by sme mohli nazvať oproti vyššie rozoberanej logickej, agnostickou interpretáciou Eusebioho podania tézy *ού μᾶλλον*, je podobne ako pri variante A možné vyznačiť tri časti označené písmenami B1, B2 a B3. Časť B1 sa svojím významom, ako aj prekladom zhoduje s časťou A1 prvej interpretácie. Vyjadruje agnostický epistemologický postoj tvrdiaci, že o každej jednej veci nie je možné (epistemologicky) zmysluplne a relevantne vypovedať tak súd pozitívny, ako aj jeho opak. Tento agnosticizmus sa stáva ešte zreteľnejším a radikálnejším prostredníctvom tvrdení B2 a B3, kde sa hovorí, že o veci nie je epistemologicky relevantné vypovedať nielen súd pozitívny, ale ani (logicky sporný!) zložený súd tvorený konjunkciou dvoch protikladných tvrdení (B2) a dokonca ani súd, kto-

rý je negáciou tohto zloženého súdu (B3). Zdá sa, že hlavným Pyrrhónovým zámerom pri takto interpretovanej jeho téze nebolo poprieť zákon negácie sporu, ale demonštrovať akýsi radikálny druh agnosticizmu, popierajúc tak akúkoľvek možnosť poznania.

V prospech správnosti B interpretácie Pyrrhónovho textu u Eusebia by hovorili aj iné miesta v prameňoch, ktoré favorizujú agnostickú interpretáciu tézy *ού μᾶλλον*. Diogenes Laertský hneď na začiatku svojho výkladu o Pyrrhónovi podáva „agnostickú“ verziu tézy *ού μᾶλλον*, keď hovorí, že každá jedna vec nie je skôr takáto ako taká (*ού γὰρ μᾶλλον τὸδε ἢ τὸδε εἶναι ἕκαστον*)(D.L. IX 61). Ďalej tento doxograf poukazuje na skutočnosť, že nič nie je na základe pravdy (*τῆ ἀληθείᾳ*), ale že ľudia konajú všetko na základe konvencie (*νόμῳ*) a zvyku (*ἔθει*) (*ibidem*). Pyrrhónsky výraz *ού μᾶλλον* podľa neho znamená to, že nemáme nič vymedzovať (*μηδὲν ὀρίσσειν*), ale naopak, že s ničím nemáme súhlasiť (*ἀπροσδετεῖν*) (D.L. IX 76) Pre opodstatnenosť epistemologického chápania analyzovanej Pyrrhónovej formuly hovorí azda aj skutočnosť, že takto interpretovaný Pyrrhónov text možno chápať ako návod na zmlknutie v reči (*ἀφασία*), ktoré je „viditeľným“ dôsledkom postoja radikálnej rezignácie na možnosť poznania. Proti B interpretácii Pyrrhónovej tézy je potrebné uviesť predovšetkým jazykovú „krkolomnosť“ jej syntaktickej konštrukcie, ktorá sa týka jednak spomínaných komplikujúcich eliptických konštrukcií, jednak nakopenia záporov. Napriek týmto jazykovým anomáliám sa podľa nášho názoru analyzovaný grécky text ešte stále nachádza na vnútornej strane mantinelu ohraničujúceho starogrécku syntax.¹¹

LITERATÚRA

- [1] *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*. Edited by ALGRA, K., BARNES, J. MANSFELD, J., SCHOFIELD, M., Cambridge University Press 1999.
- [2] DIOGENES LAERTIUS: *Lives of Eminent Philosophers III*. Translated. R. D. Hicks, The Loeb Classical Library, Harvard University Press 1983.
- [3] DIOGENES LAERTIUS: *Životy, názory a výroky proslulých filozofov*. Prel. A. Kolář, Pelhřimov 1995.
- [4] *Encyclopedia of Classical Philosophy*. Edited ZEYL, Donald, J., Westport, Greenwood Press 1997.
- [5] LIDDELL, H. G., SCOTT, R., JONES, H., S.: *Greek-English Lexicon*. Oxford, Clarendon Press 1969 (skratka LSJ).
- [6] LONG, A. A.: *Hellenistic Philosophy*. London, Gerald Duckworth, London 1974.
- [7] LONG, A. A., SEDLEY, D. N.: *The Hellenistic Philosophers I-II*. Cambridge, Cambridge University Press 1987.
- [8] NIEDERLE, J., NIEDERLE, V., VARCL, L.: *Mluvnice jazyka řeckého*. Praha, Scriptorum 1993.
- [9] SEXTUS EMPIRICUS: *Základy pyrrhónskej skepsy*. Prel. J. Špaňár, Bratislava, Pravda 1984.
- [10] *Stoicorum veterum fragmenta IV*. Collegit IOANNES AB ARNIM, Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri 1921-1923 (skratka SVF).
- [11] *Zlomky starých stoikov*. Prel. M. OKÁL, Bratislava, Pravda 1983.

Mgr. Andrej Kalaš
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava

Poznámky:

- ¹ Jedna z biografických historiek u Diogena Laertského napr. hovorí o tom, ako Pyrrhóna napadol pes: vraj sa pri tom veľmi prefakol a tomu, kto ho (sc. Pyrrhóna) za to pokarhal, odpovedal, že je ťažké úplne sa zbaviť ľudských spôsobov: proti okolnostiam (*τὰ πράγματα*) vraj najskôr, ako je to len možné, bojuje činní (*τοῖς ἔργοις*), v inom prípade bojuje aspoň rozumom (*τῷ λόγῳ*) (D.L. IX 66). Lepším príkladom na jeho neotrasiteľnosť je situácia, keď mu vraj na nejaký vred priložili dezinfekčné prostriedky, rezali mu ho a vypaľovali, pričom on nepohol ani brvou (D.L. IX 67).
- ² Církevný historik a apologeta Eusebius (3-4. str. po Kr.) sa v 14. kapitole svojho diela *Etaniedická práca* snaží v rámci svojho apologetického úsilia dať do protikladu nezhodu medzi gréckymi filozofmi a konzistentnosťou u Židov. V časti venovanej epistemológii venuje Eusebius svoju pozornosť prezentovaniu a kontraponovaniu rozličných názorov gréckych filozofov ohľadne: hodnovernosti a nehodnovernosti zmyslového poznania. Ako historicko-filozofická autorita, ktorú Eusebius pomerne presne cituje, mu veľmi vhodne poslúžil nám inak málo známy peripatetický filozof 1. str. pred Kr. Aristokles z Messénie. Eusebius tu s najväčšou pravdepodobnosťou cituje 8. knihu jeho diela *O filozofii*, ktoré bolo podľa pomerne rozsiahlych Eusebiových citácií akýmijsi dejinami filozofie oveľa dôkladnejšími, než sú podobné dejiny Diogena Laertského. Pre Eusebiov apologetický zámer mala najväčší význam skutočnosť, že Aristokles bol ostro nepriateľsky zameraný voči všetkým skupinám filozofov, pre ktorých ho Eusebius cituje: *týchto všetkých vyvrátime ich vlastnými zbraňami dôkazom namiereným proti nim.* (*πρὸς ἅπαντας δὲ ἡμῶν τοῖς σφετέρους αὐτῶν βέλεσι τὸν κατ' αὐτῶν ἀντιθέσμενον ἔλεγχον.* Eusebius, cit. d. 14.2.6).
- ³ Časť Eusebiovoho zlomku, ktorá je Pyrrhónovou tézou *ὁ μᾶλλον* a ktorú budeme podrobne analyzovať v nasledujúcom výklade, zvýraznili sme podčiarknutím. V našom preklade uvádzame preklad, čo korešponduje tzv. agnostičkej interpretácii Pyrrhónovej tézy (variant B), ktorá je podľa nášho názoru historicko-filozoficky pravdepodobnejšia.
- ⁴ Popretie zákona negovania sporu bolo pravdepodobne hlavným Pyrrhónovým zámerom pri formulovaní téz A2 a A3. Z prísneho analytického hľadiska je však takýto „protilogický“ postoj len obsahom tvrdenia A2 ($p \ \& \ non \ p$). Uplatnením zákona negovania konjunkcie totiž z výroku A3 vyplýva logický zákon dvojhodnotovosti výroku $A \ \vee \ non \ A$, ktorý je analogónom zákona negovania sporu. Celkový (výrazne) nedialektický a „protilogický“ charakter Pyrrhónovho spôsobu filozofie takmer jednoznačne vylučuje možnosť, že by si bol Pyrrhón uvedomoval – pre neho asi dosť nepríjemné – „logické“ dôsledky vyplývajúce z tézy A3.
- ⁵ [1], 245.
- ⁶ Ibidem, s. 244.
- ⁷ *διὰ τί γὰρ βαδίζει Μέγαράδῃ ἀλλ' οὐκ ἠσυχάζει, οἴμενος βαδίζειν δεῖν; οὐδ' εὐθείως εἰσθεν πορεύεται εἰς φρέαρ ἢ εἰς φάραγγα, εἰάν τύχη, ἀλλὰ φαίνεται εὐλαβοῦμενος, ὡς οὐκ ὁμοίως οἴμενος μὴ ἀγαθὸν εἶναι τὸ ἐμπεσεῖν καὶ ἀγαθόν;* Aristoteles, Met. IV 1008b, 14-17.
- ⁸ Predmet, o ktorom hovorí ten, kto popiera zákon negácie sporu, nie je v gréckom texte vyjadrený: možno ho vôbec neprekladať, alebo nahradiť neurčitými výrazmi *vec, niečo*.
- ⁹ Z nasledujúcej časti vety je zrejme, že popretie sa týka len tvrdenia C2 skladajúceho sa z konjunkcie dvoch protikladných výrokov, na ktoré treba vzťahovať výraz *obe tieto* (*ταῦτα ἄμφω*).
- ¹⁰ Výraz v oblých zátvorkách sa v gréckom origináli nenachádza a doplníme ho z kontextu Aristotelovho textu, v ktorom sa nezriedka prejavuje pre tohto autora taká príznačná koncízna až strohosť vyjadrovania.
- ¹¹ Jazyková bezproblémovosť je pravdepodobne dôvodom, prečo býva A interpretácia – za cenu väčších problémov interpretačného charakteru – viac uprednostňovaná zo strán prekladateľov – „čistých“ filológov. Ukazuje sa, že historici filozofie z radov filozofov radšej volia interpretačný variant B.